

Олександр Головко

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА ДЕРЖАВНОСТІ У НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ

У статті визначаються основні методологічні засади вивчення тем, пов'язаних з історією формування та розвитку держави на території України доби середньовіччя та раннього модерного часу.

Ключові слова: держава, державність, політика, влада, цивілізація, політична еліта, суспільство, суверенність, публічна влада.

Не потребує довгого пояснення причини, що спонукають до вивчення проблеми держави та державності відносно минулого, сьогодення і, одночасно, майбутнього України. Перш за все актуальність вивчення цієї теми пов'язана з тим, що наприкінці ХХ ст. український народ здобув незалежність і свій подальший розвиток бачить в рамках власного державного поступу. Зрозуміло, що розбудова складного механізму політичного управління багатомільйонного людського організму є неможливим без всебічного ґрунтового вивчення тривалої політичної історії населення, що мешкало на українських землях з найдавніших часів, а також минулого українців, які живуть як на території нинішньої держави України, так і поза її межами в багатьох країнах світу¹.

Другий момент, який є вкрай важливим пов'язаний з тим, що сучасна соціологічна та політологічна наука відзначає, що існуючі донедавна підходи в оцінці державно-політичного буття людських соціумів не можуть у необхідній мірі задовольнити науковців. У свою чергу відсутність новітнього бачення таких напрацювань створює проблеми для вироблення практичних моделей розбудови державності, зокрема рекомендацій у сфері державного будівництва та правового забезпечення політичного життя.

Третя обставина, що ставить низку гострих питань у сфері дослідження державності і політичного життя на території України, викликана обставинами, безпосередньо позначаються гносеологічними труднощами вивчення і осмислення минулого. Протягом майже всього минулого двадцятого століття в Україні державно-ідеологічними структурами нав'язувалися певні схеми життя українського народу, які не тільки не відповідали справжнім історичним процесам, а й у значній мірі теоріям, які декларувалися на загал указаними структурами. Зрозуміло, що туг мова йде про так зване марксистсько-ленінське вчення, яке в теорії відносно загального розвитку людства висловлювало тези, що на практиці відносно конкретних періодів і подій минулого України фактично не використовувалися, перекручувалися або свідомо замовчувалися.

Як приклад, можна навести поширену тезу про позитивність так званого «бездержавного» періоду існування для українців. Яскравим прикладом такого розриву між теорією марксизму і її інтерпретацією партійно-ідеологічними установами є відомі Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією.

Сучасні загальнотеоретичні напрацювання політологів, соціологів, правників, етнологів та істориків з теорії походження та розвитку держави та державності дають можливість розробити методологію державно-політичного розвитку та політичного життя населення України у добу середньовіччя та ранньомодерного часу. Як відомо, згідно з марксистською теорією, котра впродовж минулого століття займала одне з провідних місць в розвитку історичної науки, поняття «держави» є базовим інститутом політичної системи класового суспільства, механізмом охорони його економічної та соціальної структури.

Попри те, що в житті соціумів важливе місце займають і соціальні відмінності, і боротьба класів, що викликана цими відмінностями, такий підхід не є достатнім, оскільки при аналізі суспільно-політичних та державницьких процесів важливим є розгляд виключної ролі держави в інтегруванні суспільства. Заради справедливості необхідно відзначити, що недосконале визначення складного в житті людей соціального явища як держава у марксистській теорії досить часто не задовольняло багатьох серйозних дослідників, які відносили себе до марксистів, проте займалися конкретними науковими пошуками, оскільки зазначене бачення ролі держави у житті суспільства не характеризувало у повній мірі місце державного організму в суспільно-політичних процесах.

Однозначно, що держава діє у сфері загальних інтересів, сприяє розвитку та існування соціальної цілісності. Якщо ж вона виходить за межі цієї сфери, перестає бути представником інтересів соціальної цілісності, то перестає бути і державою, оскільки не виконує своєї функції регуляції соціальних відносин. Отже, вважати державу лише інститутом панування одного класу над іншим, це, по суті, спотворювати її природу, забувати про тісний зв'язок держави з інтересами соціальної цілісності.

Тому набагато більше можливостей для дослідження державно-політичних процесів дає сучасний цивілізаційний підхід науковців, який зорієнтований на сприйняття цих процесів як складової багатомірного поліцентричного поступу людських спільностей, зміни в його ході таких культурно-історичних форм як цивілізації². Такі уявлення в науці почали особливо поширюватися наприкінці ХХ ст. Термін «цивілізація» означає в контексті історичних досліджень спорідненість розвитку суспільства, що проявляється у спільності рис матеріальної та духовної культури. Цивілізації не тільки з'являються і зникають, а й взаємовпливають та взаємодіють. Увага прихильників цивілізаційного методу зосереджується перш за все

на аналізі розмаїття, унікальності, індивідуальності в розвитку людства³.

Держави різних епох та народів істотно відрізняються одна від іншої. Тому не є зайвим нагадати, що держава - це історична категорія, а тому до стародавніх та середньовічних держав, їх розвитку, ідеології, яка з ними пов'язувалася, що не можна підходити з сучасними мірками. Але однозначно, що не можна провадити історико-політологічний аналіз, спираючись на ідеологічні уявлення давнього чи середньовічного суспільства про державу. Є загальні ознаки держави, переважна більшість яких характеризує її у будь-яку епоху. Саме політологічне визначення цих ознак дає можливість на підставі аналізу джерельної інформації про динаміку політичного життя робити конкретні історичні узагальнення.

Перш ніж розглянути ці ознаки, необхідно коротко охарактеризувати дефініції явищ, які тісно зв'язані з функціонуванням держави. Мова йде про владу і політику. Влада, якщо говорити коротко, це здатність управляти кимось чи чимось. Під владою слід розуміти здатність і можливість здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою певних засобів – авторитету, права, насильства і т.д.⁴ Концентрованим проявом влади є відносини владарювання та підкорення. По суті влада – є видом суспільних відносин, що є виразником потреб складної соціальної системи в організації і саморегуляції (незалежно від типу суспільства); влада є наслідком виникнення суспільних станів, прошарків і відповідних стосунків між ними.

У будь-якому розвинутому суспільстві є багато влад: сімейна, виробнича, церковна, влада громадських корпорацій та організацій. Але вищою владою, рішення якої є обов'язковим для всіх членів суспільства, є влада державна. Наступною категорією, тісно пов'язаною з категоріями «держава» та «влада» є категорія «політика». Якщо згрупувати та узагальнити всі визначення терміну «політика», то останню можна охарактеризувати наступним чином. Політика – це специфічний вид діяльності суб'єктів суспільного життя, пов'язаний з боротьбою за завоювання, утримання і використання державної влади, управлінням державними та суспільними справами. Політика – це участь у визначенні форм, завдань та змісту діяльності держави. Політичні відносини – форми взаємозв'язку між учасниками політичного життя (суб'єктами політики), які можуть проявлятися у взаємодії, конфліктах, володарюванні та підкоренні між учасниками політичного життя. Політична влада – це можливість і здатність нав'язувати свою волю іншому в процесі організації життєдіяльності суспільства. Зрозуміло, що політична влада є явищем, хоч і пов'язаним, але більш широким, ніж явище державна влада.

Політичні організації – сукупність державних і недержавних інститутів, які виражають волю особистостей, груп, сус-

пільства. Політична культура – це ставлення до політичних подій, процесів, явищ, що проявляється у поведінці суб'єктів суспільних процесів.

Майже всі теорії та концепції політики побудовані на розумінні того, що саме відносини влади між великими суспільними групами, діяльність держави, боротьба за владу у державі, а також спосіб її функціонування визначають характер політичного життя. Проте у цих теоріях є принципові відмінності щодо трактування суспільного змісту та суспільних коренів влади, інтерпретації процесу боротьби за владу. Не дивлячись на це, можна визнати, що ступінь і сила політичного та суспільного впливу, форми діяльності визначаються суспільно-економічними чинниками. Вони впливають на зміст і форми реалізації політики центрами влади (урядами, державними адміністраціями), переважно опосередковано, хоча можуть при певних обставинах виходити на перший план.

Політична діяльність (у тому числі здійснення примусу, комунікації, зв'язку тощо) пов'язані із значними матеріальними витратами. Зрозуміло, що за таких умов ті суспільні групи, що можуть фінансувати політику, утримувати організаційну структуру, зброю, монополізують або доводять до максимуму свій вплив у суспільстві. Політична влада є одним з найважливіших видів влади, під яким вбачають реальну спроможність даного стану, групи, індивіда провадити свою волю у політиці і правових нормах. Вона характеризується соціальним пануванням і керівництвом тих чи інших станів, соціальних груп тощо. Останні мають у своєму розпорядженні засоби фізичного, економічного, психологічного примушення, санкціоновані системою ідеологічних і правових норм. Воля й підтримка керівної групи є умовою та джерелом спроможності певних інститутів нав'язувати суспільству рішення, зразки поведінки тощо і в такий спосіб здійснювати керівництво.

Політична влада функціонує через систему соціальних інститутів, які втілюють у собі технічні, людські, організаційні, інформаційні, та реалізується в діях організацій, установ, норм, які забезпечують регулювання та організацію суспільних відносин при умові їх легітимності. Реалізація влади відбувається через використання організацій, норм і санкцій, що встановлені для досягнення загальних цілей і цінностей.

Важливими аспектами розвитку державного життя є публічна влада та політична еліта. Відомо, що держава не існувала постійно в розвитку людей. Поява держави як вищої форми організації управління людським суспільством, є результатом розвитку людських цивілізацій. З появою ознак державності в управлінні суспільством головну роль відіграють не всі представники тих чи інших людських спільностей, а її частина, яка має силу, для того, щоб здійснювати владні повноваження. Влада, яка відокремлюється в процесі творення нових суспіль-

них відносин, називається публічною, а частина суспільства, яка має здатність організовувати дії суспільства, пов'язані з отриманням, утриманням і використанням державної влади, перетворюються в особливу його частину – політичну еліту.

Тема про здатність політичної еліти отримувати, утримувати і використовувати владні повноваження, тобто мати державну (політичну) владу потребує всебічного аналізу системи «влада ↔ власність», хоча при розгляді складових соціологи та історики дискутують, яку з них слід ставити на перше місце. Водночас деякі науковці звертають увагу на відсутність жорсткого детермінізму між цими явищами, принаймні для країн Північної Європи доби раннього середньовіччя⁵.

В цілому ж власність створює умови для отримання влади, водночас наявність влади дає можливість для отримання або збільшення власності. В умовах середньовіччя та у значній частині нового часу владу у Європі контролювали крупні землевласники, як світські, так і церковні. В багатьох країнах Сходу не було великої за розмірами приватної власності, оскільки у них власність вважалась загальнодержавною, а реально контролювалась політичною елітою, правлячою верхівкою тодішнього суспільства. У кочових суспільствах середньовіччя власністю була худоба, проте для її забезпечення важливим був контроль за великими земельними ареалами, де можна було цю худобу випасати. Проблеми із забезпеченням достатніх пасовищ, що виникали, наприклад, як наслідок кліматичних потрясінь призводили до війн як між кочівниками, так і між останніми представниками землеробських цивілізацій⁶.

Переходячи безпосередньо до проблеми ознак держави, слід наголосити, що науковці при їх визначенні не дійшли повної згоди, хоча й не сперечаються щодо найголовніших з них. Однією з найважливіших ознак держави є територія, на якій перебуває конкретна етнополітична спільність і на яку поширюється вплив державної влади. Сама держава будується не за кровно-родинними (кровними) чи релігійними ознаками, а на основі територіальної і, часто, етнічної спільності людей. У сучасних умовах ця територія чітко окреслюється кордонами, проте в добу середньовіччя межі поділу сфер впливів між державами мали часто досить умовний характер. Тому науковці головну увагу, перш за все, приділяють з'ясуванню наявних політичних центрів тих чи інших спільностей та сфери розповсюдження їх владних можливостей і потуги.

Проблема вивчення зон, де пересікаються впливи різних держав, для науки є дуже важливою. І тут постає питання не тільки про кордони, а і про прикордонні області, контактні чи буферні зони. Перші формувалися завдяки природним рубежам: річкам, болотам, озерам, пушчам, горам тощо. Що ж стосується других, то вони представляли з себе ареали, де пересікалися впливи сусідніх держав⁷.

У конкретному житті України особливий інтерес представляють прикордонні зони; які лежали між землеробською та кочовою цивілізаціями⁸. Населення цих зон існувало за своїм, властивим лише їм укладом життя, мало особливий культурно – господарський тип розвитку⁹.

Якщо на сучасному етапі розвитку держав їх символами є герб, прапор, гімн, то в середньовіччі серед них були інсигнії монаршої (князівської) влади (князівські регалії, печатки, знаки, амулети тощо). Оскільки в силу тодішнього світогляду держава часто сприймалася через персону володаря, то зрозуміло наскільки важливим для ідейно-політичного життя, дипломатичних взаємин мали саме ці ознаки монаршої влади. До цього необхідно додати, що дуже важливою, як у внутрішньополітичному житті, так і в міжнародних взаєминах, була титулатура володарів – носіїв державної влади¹⁰. Дослідження титулатури дає важливий матеріал для з'ясування рівня суверенності як носія державної влади, так і самого державного формування.

На етапі становлення середньовічного суспільства, формування держави відбувається зміна суспільної влади публічною. З цього часу влада стає прерогативою і виразницею волі верхівки суспільства – політичної еліти. Вона поступово формує прошарок державних професіоналів-виконавців. Саме ця верства й здійснює фактичне захоплення (узурпацію) влади, сприяє формуванню державницьких інституцій. Наявність публічної влади є ознакою держави, яка відрізняє її від родоплемінного суспільства, організація і управління якого будується на принципах самоуправління усієї спільності людей.

Як уже відзначалось, в будь-якому розвинутому суспільстві є багато влад: сімейна, виробнича, церковна, влада громадських корпорацій та організацій, але вищою, рішення якої є обов'язковим для всіх членів суспільства, є влада державна. Тільки державі належить право на формування норм, які обов'язкові для всього населення. Цими нормами є закони, які регулюють систему життєдіяльності держави та суспільства. Завдяки їх існуванню держава перестає бути проявом сваволі і стає всезагальною системою управління, яке визнається всім суспільством. У ранньосередньовічний час відбувається важлива еволюція від звичаєвого, побудованого на традиціях первісного суспільства, нормотворення до письмового законодавства.

Відокремлення правлячої верхівки, яка стає стрижнем і носієм публічної влади, суверенітету держави як системи організації людей, створення законів та формування органів примусу вимагало значних ресурсів. З виникненням держави її апарат отримав, а частіше добився права стягувати податки і збори з населення.

Верховенство влади, її суверенітет створюють підстави для існування монополії держави на легальне застосування

сили, фізичного примусу. Діапазон застосування державного примусу дуже широкий – від обмеження свободи до фізичного знищення людей. Можливість позбавити членів суспільства вищих цінностей, якими є свобода та життя, визначає особливу роль і дієвість державної влади. Для виконання примусу діють спеціальні державні інституції (армія, тюрми, суд тощо).

З моменту народження кожна людина автоматично стає членом не тільки суспільства, а і держави, в якій вона живе. Ця причетність до держави носить форму громадянства, що на відміну від членства в якихось суспільних організаціях, є обов'язковим. Позбавлення громадянства, перетворення індивідуума на ізгоя призводить до виникнення у людини серйозних життєвих труднощів¹¹. Однозначно, що в добу середньовіччя громадянство носило своєрідну форму, чим воно відрізнялося від доби античності чи новітніх часів. Але середньовічна держава не була абстрактною категорією. Вона є організацією і системою управління великої кількості людей, які в силу цього де-факто є громадянами цієї держави.

Важливою ознакою держави є її претензії на представництво суспільства як цілого і захист загальних інтересів та спільного блага. Практично жодна організація не здатна претендувати на представництво і захист усіх громадян і не володіє для цього необхідними засобами¹². В середньовіччі, правда, були випадки, коли організації ставали державами. Такими державами, наприклад, були духовно-рицарські ордени в Прибалтиці у XIII-XVI ст.¹³ Пізніше, на наш погляд, подібна трансформація організації управління сталася в Україні в XVI-XVII ст., коли дана система запорозьких козаків була використана як модель під час становлення української державності в добу національно-визвольної революції середини XVII ст.¹⁴

Політолог С.Г. Рябов вважає, що «держава – це виділений із суспільства, сформований панівними верствами апарат управління громадськими справами, наділений монополією влади, незаперечними повноваженнями підпорядковувати волю громадян певної території, встановлювати закони й домагатися їх виконання, збирати податки, застосовувати силу для забезпечення цілісного та впорядкованого існування спільноти»¹⁵. Проте, на нашу думку, до цього слід додати, що держава – це багатоаспектний інститут, який виступає, з одного боку, як особливий апарат управління суспільством, а з іншого – як асоціація всіх членів суспільства, розташованого на певній території.

В аналізі системи «держава і спільність людей», яку ми розглядаємо, важливим є вивчення системи співзалежності між цими категоріями. В цьому плані важливим є застосування при науковому аналізі понять «об'єкт державного розвитку» та «суб'єкт державного розвитку» в контексті саме впливу фактору існування держави на ті чи інші спільноти людей.

Спільності чи об'єднання людей можуть виникати поза волею та свідомістю окремих індивідуумів або бути створені за бажанням людей. Члени груп можуть усвідомлювати себе як група, або не усвідомлювати це. «Члени спільностей, – пише відомий російський етнолог Ю.В. Бромлей, – що мають самоусвідомлення, ідентифікують один одного на підставі різноманітних ознак. Це може бути певна ідеологія, володіння окремими предметами, ідентифікація на підставі різних ознак, мешкання на одній території, виконання тих чи інших ритуальних дій, специфічні ознаки зовнішності тощо»¹⁶.

Зрозуміло, що далеко не всі людські спільності є суб'єктами державного розвитку, під яким слід розуміти активні цілеспрямовані процеси в рамках цих спільнот по створенню власної держави, державних інститутів. Тут у системі «держава і спільність людей», остання займає активну позицію, оскільки сама творить для власної самореалізації державу. Значно ширшим є поняття «об'єкт державного розвитку», де також існує співзалежність між категоріями «держава» і «спільність людей», але там остання виконує пасивну функцію, оскільки державні інститути, що регулюють її державно-політичне життя, є привнесеними ззовні, від якоїсь іншої спільності людей, яка має власну державу і поширює її впливи на сусідів.

Якщо говорити іншими словами, суб'єктність державного розвитку – це наявність повного (або достатнього) комплексу ознак, інститутів, механізмів, які уособлюють державу, роблять її повноцінною. Водночас відсутність власного державного життя у того чи іншого етнополітичного формування (суб'єктності державного розвитку) не означає, що це етнополітичне формування взагалі перебуває поза сферою державного життя, тобто не має об'єктності державного розвитку. На прикладі України можна констатувати, що з часів принаймні раннього середньовіччя переважна частина її населення (крім кочовиків) постійно перебувала в сфері державного розвитку, оскільки на це населення поширювався вплив або власного, або іншого державного механізму.

У питанні про об'єкт та суб'єкт державного розвитку необхідно визнати те, що в конкретній історичній ситуації інколи складно чітко виявити, чи є та чи інша спільність суб'єктом державного розвитку. Це викликано тим, що у певному історичному середовищі державницькі фактори можуть існувати не у повному, чистому вигляді. Мова йде про ситуацію, коли реально ті чи інші тенденції державного життя в тій чи іншій формі не є у повному вигляді розвинутими. Саме такими обмеженими в плані суб'єктності державного розвитку були деякі давньоруські князівства удільної доби, коли певні ознаки суб'єктності державного розвитку мали відношення до всієї сукупності князівств, а саме держави-імперії Русь з центром у Києві. Ще у більшій мірі наявність таких державно-політичних організмів спостерігається в житті українських земель у більш пізній час в XIV-XV ст.

З вище означеного зрозуміло, що в процесі дослідження функціонування держави та її інституцій базовою є проблема визначення суверенності державно-політичного організму. Під останньою розуміється здатність правлячої еліти, що має владу, самостійно вирішувати державні проблеми та організувати інститути державного управління на захист провідних інтересів суспільства. Зрозуміло, що мова йде не про абсолютний суверенітет, якого ніколи не існує в реальному політичному житті, в реальному політичному середовищі, а відносний, тобто у достатній для реалізації самостійної державної діяльності суб'єкту політичного розвитку.

Як ми бачимо, питання про суверенність тісно пов'язано з питанням про суб'єктність державності у певній етнополітичній спільності, оскільки наявність достатньої суверенності є підставою для висновку, що в державно-політичному розвитку етнополітичної спільності є ознаки суб'єктності державного розвитку. Участь як суб'єкта державного розвитку в міжнародній політиці є важливою ознакою наявності суверенності та свідомості суб'єктності держави. Саме такий розгляд дає можливість відповісти на головне питання: чи існує в конкретний час на конкретній території державна організація, та з'ясувати, в разі такого існування, чи така державна організація є суверенною по відношенню до інших.

Необхідно ще раз зазначити, що в середньовічному світі, у тому числі християнському, суверенність має завжди у значній мірі умовний характер. Зокрема, в рамках християнського світогляду в ідеологічному житті Європи панували загальні уявлення про вселенську християнську імперію. Цю ідею поширювали християнські ідеологи, починаючи від Августина Блаженного. Претензії на «заземлення» імперії перш за все висунули візантійські василевси, які вважалися намісниками бога на землі. Оформлення двох головних напрямків християнства сталося набагато пізніше, ніж розкол християнського світу в контексті претензій на імперське лідерство. В 800 р. Карл Великий фактично започаткував західну ідеологічну модель державного будівництва. На чолі всіх християнських держав стояв імператор. Більш низький рівень займали королі, які вважалися володарями-суверенами, на яких вплив вищого за рангом імператора був номінальним. Нижче короля стояли князі (герцоги), але рівень їх суверенності у середньовічній ієрархії був обмежений. Важливо відзначити, що володарі великих держав, таких як Польща, Чехія тривалий час були князями, оскільки верхівка Германії не хотіла визнавати суверенність означених держав.

У християнському православному світі Русі князь був самодостатнім володарем, титул, якого не потребував конкретизації і підвищення рангу в титулярному плані, проте в конкретному політичному житті князі не були у повній мірі суве-

ренами, оскільки їм завжди доводилося рахуватися з політичними претензіями інших князів – представників однієї князівської династії Рюриковичів. Пізніше у після монгольський час на спадщину останніх у межах України почали висловлювати претензії володарі сусідніх держав, які прагнули поширити на українські землі свій суверенітет.

Визначення загальних методологічних підходів дає необхідний теоретичний інструментарій для вивчення питання про становлення та розвиток державності в добу середньовіччя і раннього модерного часу. Окреслення основних ознак державності дозволяє в кожному конкретному випадку з'ясувати, коли ця державність виникає, чи в достатній мірі в її розвитку присутній фактор суб'єктності, тобто визначити, наскільки ця держава є суверенною. Дослідження проблеми суб'єктності та об'єктності державного розвитку дозволяє вирішувати проблему впливу на конкретне суспільство з боку інших державних утворень, з'ясувати рівень цього впливу.

У цьому аналізі важливим є питання про ставлення населення до влади. Зокрема, наскільки це населення (сукупність людей, які мають відношення до конкретного суспільства, що перебуває у сфері державного життя) визнає легітимність представників політичної влади, особливо носіїв владних повноважень – володарів, з персоною яких часто уособлювалися самі факти існування тих чи інших держав. Ця тема є вкрай важливою для історії України пізнього середньовіччя та раннього нового часу, коли спадкоємці володарських династій Рюриковичів та Гедиміновичів перестають бути елементом у системі «володар – політична еліта – суспільство» відносно українського населення. Саме тоді ця князівська верства втрачає свої державницькі функції, а представники інших верств українського суспільства мали проблеми з необхідною легітимністю, щоб висловлювати претензії на виконання володарських функцій.

Легітимність інститутів політичної влади – базовий елемент їх закріплення і функціонування в суспільстві. Поняття легітимності означає визнання суспільством, населенням обґрунтованості і необхідності конкретної політичної влади і її носіїв. У вузькому сенсі поняття легітимності характеризує законність влади. В широкому сенсі – відповідність влади законно встановленим нормам, а також базовим цілям держави, загальноприйнятими принципами та цінностями суспільства.

Легітимність проявляється в добровільному прийнятті більшістю населення конкретної форми правління, влади того чи іншого класу, гегемонії певної групи людей тощо. Вона виникає з однорідності домінуючих у суспільстві установок, традицій, інтересів, цінностей. Частіше за все легітимність – предмет боротьби за володарювання певних політичних сил, предмет пошуку спеціальних методів виправдання дій перед суспільством влади цих сил. Легітимність проявляється в добровільному прийнят-

ті більшістю суспільства конкретної форми правління, влади того чи іншого класу, гегемонії певної партії тощо. Вона виникає з однорідності домінуючих в суспільстві установок, традицій, інтересів, цінностей. Частіше за все легітимність – предмет боротьби за володарювання певних політичних сил, предмет пошуку спеціальних методів виправдування перед суспільством влади цих сил.

Вчені визначають різні типи легітимності, серед яких необхідно назвати: а) легальний тип, коли влада узаконена встановленими нормами права, побудована на визначених суспільством конституційних принципах держави і підкріплюється діяльністю інститутів, а також санкціями, у тому числі і примусом; б) ідеологічна легітимність, коли влада визнається в силу внутрішньої впевненості чи віри в правильність ідеологічних цінностей, які задекларовані; в) традиційна – коли влада визнається легітимною, оскільки вона діє в рамках правил, що спирається на традиції, традиційні цінності; г) структурна – коли влада будується на уявленнях про законність певних структур і норм, що регулюють відносини політичних структур; д) харизматична – визнання влади, котра побудована на вірі мас по відношенню до політичного лідера¹⁷. Говорячи про останнє, треба підкреслити, що в розвитку українських земель доби середньовіччя та раннього часу виключна роль князів та інших володарів, легітимність їх влади освячувалася християнською церквою, яка боролася проти будь-яких зазіхань на владу світських володарів. Церква відстоювала і ідею виключності володарської влади у здійсненні юридичних функцій¹⁸.

Завершуючи розгляд цієї теми, слід звернути увагу, що в силу специфіки розвитку середньовічне суспільство було мілітарним, оскільки провідною частиною суспільства стають люди, життя яких постійно було пов'язано із війною. Зрозуміло, що таким же за характером була і держава доби раннього нового часу. А все це позначалося на житті тодішнього суспільства, яке постійно потерпало від війн міждержавних або внутрішньодержавних (громадянських). До правлячої верхівки держави, життя якої у значній мірі носило мілітарний характер, належала також група людей, зв'язана з організацією релігійно-життя суспільства, а саме духовенство (жерці, священники).

Примітки:

1. Пухкал О.Г. Модернізація державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні / О.Г. Пухкал. – К., 2010. – С. 145-258.
2. Тойнбі А.Дж. Постижение истории. Сборник / А.Дж. Тойнби ; пер. с англ. Е.Д. Жаркова. – М., 2001. – Т.1. – С. 82-85.
3. Цивілізація і динаміка / під ред. І.В. Бойченка. – К., 2003. – С. 43-46 (автор розділу – І.В. Бойченко).
4. Ирхин Ю.В. Политология / Ю.В. Ирхин. – М., 1996. – С. 53.

5. Reynolds S. Fiefs and vassals: the medieval evidence reinterpreted / S. Reynolds. – Oxford, 1994. – P. 111-134.
6. Клименко В.В. Климат: непрочитанная глава истории / В.В. Клименко. – М., 2009. – С.220-340.
7. Ванечек В. Франкские пограничные марки и их соседи – чехи и моравы / В. Ванечек // Славяне в эпоху феодализма. – М., 1978. – С. 150-155; Исаевич Я.Д. «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами / Я.Д. Исаевич // Исследования по истории славянских и балканских народов. – М., 1972. – С. 112; Dowiat J. Polska – państwem sredniowiecznej Europy / J. Dowiat. – Warszawa, 1968. – S. 61.
8. Дашкевич Я. Україна на великому кордоні / Я. Дашкевич // Давня і середньовічна Україна (історико-археологічний збірник). – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 288-297; Його ж. Большая граница Украины (Этнический барьер или этноконтактная зона) // Этноконтактные зоны в европейской части СССР (География, динамика, методы изучения). – М., 1989. – С. 7-21; Головка О.Б. Слов'яни Північного Причорномор'я доби Київської Русі та проблеми витоків українського козацтва / О.Б. Головка // Український історичний журнал. – 1991. – №11. – С.24-35; Брехуненко В.А. Типологія Степового Кордону Європи і перспектива дослідження історії східноєвропейських козацтв / В.А. Брехуненко // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2006. – №6. – С. 453-486; Черкас Б. Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV-XVI ст.): науково-популярне видання / Б. Черкас. – К., 2010 та ін.
9. Бромлей Ю.В. Очерк теории этноса / Ю.В. Бромлей. – М., 1983. – С. 122-123; Шушарин В.П. Ранний этап этнической истории венгров / В.П. Шушарин. – М., 1997.
10. Коларов Х. Титулатура и полномочия владетельской власти в средневековой Болгарии / Х. Коларов // Etudes balkaniques. – 1978. – № 3. – S. 89-101; Vodoff V. Remarques sur la valeur du terme «tzar» appliquee aux princes russes avant le milieu du XV siecle / V. Vodoff // Oxford Slavonic Papers. – 1979 – Vol. XI. – P. 1-41; Poppe A. O tytule wielkokszyzycum na Rusi / A. Poppe // Przegląd historyczny. – 1984. – №3. – S. 423-439; Головка О.Б. Титулатура носіїв державної влади на Русі в контексті середньовічних імперських доктрин. Феодалізм на Україні / О.Б. Головка. – К., 1990. – С. 42-52; та ін.
11. Войтович Л.В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль / Л.В. Войтович. – Львів, 2000. – С. 367.
12. Губернський С.А. Держава як основний інститут політичної системи / С.А. Губернський, А.О. Білоус, В.С. Білоус, В.Ф. Цвих // Політологія: Історія та методологія. – К., 2000. – С. 293-294.
13. Lowmianski H. Pocztki i rola polityczna zakonow rycerskich nad Baltykiem w wieku XIII i XIV / H. Lowmianski // Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego. – Wroclaw, 1973. – S. 233-296; Stamawska M. Midzy Jerozolimcz. a Lukowem. Zakony krzyzowe na ziemiach polskich w sredniowieczu / M. Stamawska. – Warszawa, 1999.
14. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 pp.) / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К., 2009. – С. 210-224.
15. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави / С.Г. Рябов. – К., 1996. – С. 42.

16. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей. – С. 27-28.
17. Соловьев К.А. Эволюция форм легитимности государственной власти в древней средневековой Руси / К.А. Соловьев // Международный исторический журнал. – 1999. – № 1-2. – Режим доступа: (http://www.history.machaon.ru/all/number_02/diskussi/1/index.html).
18. Dvornik F. Byzantine political ideas in Kievan Russia / F. Dvornik. – Washington, 1956. – P. 96-101

В статье определяются основные методологические положения по изучению тем, связанных с историей формирования и развития государств на территории Украины периода средневековья и раннего современного времени.

Ключевые слова: государство, государственность, политика, власть, цивилизация, политическая элита, общество, публичная власть, суверенность.

Отримано: 20.10.2011

УДК 94(100):378(477)«192»

Володимир Газін

ВИВЧЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ: 20 РОКІВ ТУПЦЮВАННЯ НА МІСЦІ

У статті висвітлюється авторське бачення на проблему наукового вивчення питань всесвітньої історії в Україні та визначаються шляхи її розв'язання.

Ключові слова: всесвітня історія, інститут всесвітньої історії, Україна, міжнародне співтовариство.

Сьогодні можна лише радіти, що потужно йде процес дослідження історії України. Відкриваються забуті й заборонені раніше сторінки минулого українського народу. І з цим досить добре справляється Інститут історії України НАНУ. Відповідні зусилля формують його обличчя і є доброю прикметою сьогодення.

Але в організації історичних досліджень залишилися ще чимало з практики минулого. Ще й досі дається взнаки стара, напівколоніальна структура організації історичної науки в Україні, яка в радянський період відповідала устааленій у тоталітарній державі формулі дозволеного. Як відомо, «патентованим» центром дослідження фундаментальних тем історії була Москва. «Меншим братам» залишалися дрібні, позбавлені національного змісту питання. А тому й сьогодні на численних конференціях, як правило обласного й регіонального масштабу, продовжується пошук специфіки й особливостей розвитку Поділля, Слобожанщини, Волині, Донбасу, Криму, інших регіонів, на що спрямовані значні сили науковців.

Ніхто не заперечує проти вивчення історії рідного краю, пов'язаних із ним подій, постатей відомих, а інколи й невідомих